

1.8. Theoretical and methodological understanding religious in modern tourismology

Теоретико-методологічне осмислення релігійного туризму в сучасній туризмології

Туризм займає надзвичайно важливе місце в розвитку сучасної України. Він є своєрідною візитною карткою нашої держави, що знайомить з особливостями і розвитком її національної культури, історією, традиціями та духовним потенціалом. Із здобуттям незалежності Україна здобула можливість реалізувати своє незаперечне право на присутність у європейському культурному просторі завдяки своїм оригінальним і неповторним культурним цінностям. Значною мірою це досягається засобами туризму. Однак, складна політична та економічна ситуація в Україні стримує розвиток туристичної індустрії. Ситуація невизначеності відлякує потенційних іноземних туристів. Аотже, для покращення ситуації потрібно, в першу чергу, вести грамотну інформаційну політику, спрямовану на створення позитивного іміджу країни.

На жаль, внутрішній туризм в Україні сьогодні ще не здатен належним чином забезпечити значні надходження у державний бюджет, хоча прогноз на перспективу досить оптимістичний: країна має всі необхідні умови і ресурси для розвитку внутрішнього туризму, серед яких ключовий фактор – історико-культурна спадщина нашої держави [1, с. 11]. Значну її частину складають архітектурні пам'ятки, більшість з яких є культовими спорудами. Два таких архітектурних комплекси – Києво-Печерська лавра і Софія Київська – рішенням ЮНЕСКО включені до реєстру світової культурної спадщини, хоча в Україні ще багато історико-культурних об'єктів заслуговує на зарахування до цієї почесної категорії [2, с. 9]. У зв'язку з цим актуальності набуває популяризація національної історико-культурної спадщини, у тому числі релігійної, шляхом включення її об'єктів в інфраструктуру вітчизняного та іноземного туризму.

Актуалізація потреби теоретичного осмислення релігійного туризму обумовлена рядом причин: планетарний характер розвитку подорожей, необхідність наукового обґрунтування релігійного туризму, узгодження різних підходів до вирішення загальних завдань туристичної галузі загалом і релігійного туризму зокрема [3, с. 23]. Накопичений фактичний матеріал туристської діяльності потребує розгорнутої оцінки, упорядкування, узагальнення. Таку роль покликана відіграти теорія туризму (туризмологія), сутність якої полягає в обґрунтуванні основних теоретичних положень і концептуальних моделей видів туризму.

Створення туризмологічної науки – багатовекторний процес. Він розгортається на двох основних рівнях, як «зверху» – постановка проблем, формулювання ідей та гіпотез, визначення концептів, розроблення теоретичних моделей, так і «знизу» – наукове осмислення практики (праксеологія туризму), узагальнений аналіз її складових – економіки, маркетингу, рекреології тощо [4, с. 12]. З огляду на складність об'єкта дослідження, наявності наукових шкіл, що

досліджують релігійний туризм, специфіку авторських позицій, цілком природно, що можливі різні версії туризмології [5, с. 17].

Релігійний туризм, як науковий напрям, потребує теоретичного підґрунтя, розробки методичної бази. Практично вже назріли потреби видання картографічної та сувенірної продукції, буклетів, спеціалізованої літератури про сакральні об'єкти для туристів. Тому формування методологічних основ релігійного туризму в контексті розвитку туризмології є актуальними [6, с. 188].

Слід зазначити, що подорожування, мандри, відвідування були невід'ємною складовою культурного життя античного світу. Перші узагальнення подорожей знаходимо у представників різних філософських шкіл античності – Фалеса, Солона, Піфагора, Платона, Прокла та інших [4, с. 18]. Подорожі античних мудреців і мислителів були одним із способів пізнання навколишнього світу. Особливістю подорожей був високий духовно-культурний, поліфункціональний характер. Давньогрецькі філософи подорожували заради самоосвіти та навчання інших, з метою знайомства мислителями інших країн і долучення до їх мудрості, ознайомлення з іншою культурою і презентації здобутків своєї культури іншим народам [4, с. 21].

Своєрідне ставлення до подорожей сформувалося в епоху Середньовіччя. Релігійна атмосфера, феодалні устої викликали відповідні настрої у середньовічної людини, яка в усьому покладалась на волю небес. Домінування сільськогосподарської діяльності обмежувало потяг до подорожування. Набуває розвитку такий вид мандрівок, як паломництво до святих місць. До нього додається місіонерство – різновид «пізнавальних подорожей» [1, с. 26].

Згідно з історичними джерелами, релігійний туризм фактично з'явився у XIX ст., коли, крім об'єктів історико-культурної спадщини, туристи почали активно відвідувати і культові споруди різних релігій, при цьому людина, що відвідувала храм чи спостерігала релігійне свято, не обов'язково мала належати до конфесії, якій належав сам храм. Зрозуміло, що туристи, які практикували відвідання релігійних центрів, повинні були дотримуватись відповідних норм поведінки, щоб не ображати почуттів віруючих відвідувачів певного храму. Тобто поведінка, одяг туриста за встановленими нормами майже не відрізнялися від вигляду паломника [6, с. 190-191].

В сучасній туризмології визначається, що основні функції в релігійному туризмі є соціальними, гуманітарними чи економічними [7, с. 39-40] :

- інтеграційна – об'єднання людей за конфесійною належністю; створення умов для солідарності і згуртованості соціальних груп, підтримка рівноваги релігійних суспільних відносин, їхньої гармонізації;
- комунікаційна – можливість спілкування людини з одновірцями, з Богом;
- регулятивна – забезпечення поведінки людини за задалегідь визначеною схемою (культові обряди, норми, вимоги тощо);
- світоглядна – дає змогу уявити свою картину світу, зокрема зрозуміти, у чому сенс людського життя, місця людини на Землі;
- духовно-просвітницька – ознайомлення з вірою, з релігійними практиками;

- рекреаційна, або терапевтична, – оздоровлення, зцілення (зняття психофізіологічної втоми), відновлення фізичних і духовних сил людини;
- естетична – розвиток естетичного і художнього смаку;
- пізнавальна – ознайомлення з архітектурою, історичними та мистецькими характеристиками певних сакральних споруд, релігійною та духовною суттю;
- компенсаційна – зняття життєво важливих суперечностей і проблем людського буття; психологічно компенсує обмеженість, наповнює сенс життя;
- соціальна, чи соціокультурна – розвиток особистості; зближення народів;
- економічна – формування сфери послуг з іншими галузями господарства;
- виховна – одержання знань протягом мандрівки про сакральні об'єкти у краєзнавчому, історико-архітектурному та мистецько-сакральному аспектах.

У другій половині ХХ століття безліч культових споруд було перепрофільовано під музеї, концертні зали та інше, отже вони виступали не як об'єкти поклоніння, а як об'єкти туризму. Нині зміст і призначення багатьох культових об'єктів набуває свого первинного сенсу, вони стають об'єктами поклоніння і об'єктами пізнання [8, с. 231].

Питання релігійного туризму знайшло своє найбільш узагальнене відображення в працях істориків, географів, мистецтвознавців, і викладені зокрема в навчальних посібниках і статтях, авторами яких є О.І. Шаблій [8], В.М. Васильчук [9], О.О. Бейдик [10]. Однак, матеріал, присвячений конкретним проблемам розвитку релігійного туризму має надто загальний характер. Наприклад, статті П.Л. Яроцького [11], Н.С. Жданова [12], обмежуються висвітленням факторів, що сприяли становленню релігійного туризму.

В сучасній туризмології під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і до релігійних центрів, які знаходяться за межами їх генетичного формування і розвитку у тій чи іншій країні.

Релігійний туризм поділяється на два основні різновиди:

1. Паломницький туризм;
2. Релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості.

Термін «паломництво», як вважають філологи, походить від слова «пальма» – гілки саме цього дерева привозили перші паломники християни, побувавши у Святій землі під час свята «Вхід Господній в Єрусалим» [13, с. 94].

Паломницький туризм відбиває прагнення віруючих вклонитися святим для них місцям і здійснити з цією метою певну сукупність поїздок. Серед причин паломництва можна виділити намагання реалізувати важливі для віруючих завдання; бажання зцілитися від душевних і фізичних недуг; помолитися за рідних і близьких; віднайти благодать; виконати богоугодну роботу; відмолити прощення гріхів; висловити подяку за отримані блага; проявити відданість вірі; прагнення до подвижництва в ім'я віри та ін. [14, с. 92].

В Україні функціонує демократичне законодавство, яке забезпечує вільну діяльність релігійних організацій, і покликане убезпечити українське суспільство від міжконфесійних конфліктів. Поліконфесійність і поліетнічність України збалансовується низкою законодавчих актів, які відповідають стандартам міжнародного законодавства [15, с. 35]. Це забезпечує міжетнічну стабільність в українському суспільстві, його захист від будь-яких небажаних етноконфесійних трансформацій. Релігійні традиції українського народу та наявні сакральні ресурси сприяють формуванню стійкого попиту на паломницькі тури та формуванню ринку релігійного туризму [16, с. 18].

В умовах конституційно закріпленої рівності релігій перед законом важливо не залишити поза увагою духовні надбання всіх церков, конфесій, що існують в Україні. Важливе місце в культурі України належить церковним пам'яткам національних меншин. Чимало культових споруд є архітектурними пам'ятками загальнонаціонального значення, які не можуть не бути враховані при розробці туристично-екскурсійних маршрутів [17, с. 361]. Це пов'язано не лише з необхідністю задоволення духовних потреб віруючих, а й забезпечує ознайомлення широких верств населення з розмаїттям духовного життя в Україні, історією релігійного життя в Україні і одночасно сприяє підвищенню культури міжконфесійних та міжнаціональних відносин.

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. почалося відновлення низки християнських святинь в Україні. Релігійні споруди, перетворені за радянських часів на склади, клуби або просто закриті поступово поверталися віруючим. Подією величезної ваги стало відновлення Успенського собору Києво-Печерської лаври, реконструкція якого завершилася у 2000 році. З відродженням Церкви поступово відроджувалися і традиції християнського паломництва. Першорядними об'єктами для паломницьких туристично-екскурсійних маршрутів ставали насамперед численні монастирі, що протягом історії були важливими осередками духовності на теренах України [17, с. 363].

Туризмологія виділяє різні види паломництва, які поширені на території України. За кількістю учасників і ознакою сімейної приналежності розрізняють індивідуальні, сімейні і групові паломництва. За тривалістю паломництва тривалі і короткі. За православним каноном, паломництвом вважалася поїздка тривалістю більше 10 днів [13, с. 39]. Залежно від того, в якій країні знаходяться об'єкти, відвідувані паломниками, існують поїздки внутрішні і зарубіжні.

Паломники зазвичай висувають набагато менше вимог до рівня і якості обслуговування, харчування, розміщення, ніж пересічний турист. Вони зупиняються на ніч в келіях монастирів, на території ашрамів, в наметових містечках (під час хаджу, наприклад), можуть ночувати в храмах на підлозі або просто на вулиці. Вибір їжі зазвичай невеликий, і вона скромніша, ніж у туристів. У християнських країнах під час постів їжа пісна, в Індії – вегетаріанська [17, с. 360]. Паломництва пов'язані з відвідуванням певних місць, що визнані святими. Це можуть бути монастирі, храми, природні об'єкти – гори, річки, озера, гаї, печери. Часто паломництва бувають приуроченими до певних свят. Скажімо, в християнстві паломництво у той чи інший храм або

монастир може бути приурочено до дня святкування пам'яті місцевошанованих святих [17, с. 362]. У Ватикан, як правило, вирушають прочани послухати пасхальну проповідь Папи Римського.

Різновидом паломницького туризму є духовно-паломницький туризм, який поки має досить вузьку соціально-психологічну базу. Маються на увазі поїздки туристів з Північної та Південної Америки, Західної та Східної Європи на різні духовні практики, в першу чергу в Індію, а також у Китай, Тибет, Непал, Японію. Одна з мусульманських організацій Казахстану планувала направити своїх членів у міжконфесійний похід до Тибету. Там немає святинь, регіон є привабливим в духовному відношенні [14, с. 93].

За оцінками фахівців Всесвітньої туристської організації (ВТО), релігійний туризм через декілька років може зайняти до 20% світового туристичного ринку. Тим більше що паломників до святих місць зазвичай не бентежать навіть військові дії, що ведуться в районі святинь. Згідно з певними приписами, кожен православний повинен хоч раз відвідати Святу землю, побувати на горі Афон та ін. Подібні настанови є важливими і для мусульман, яким необхідно здійснити хадж до Мекки [12, с. 99].

Останнім часом в Україні зростає кількість туристичних фірм по організації релігійних і паломницьких турів, а також деяких паломницьких служб, організованих при монастирях, церквах, а також інших релігійних організаціях. Тільки за останні роки значно збільшилася кількість туристів, що здійснюють паломництво до релігійних святинь України, а також прямує за кордон з релігійно-пізнавальною метою. Основні маршрути таких поїздок пролягають до Ізраїлю, Італії, Греції, Кіпру, Туреччини, Єгипту, Саудівської Аравії, Індії, Китаю та Тибету [14, с. 35].

На теренах України перетинається не лише православний Схід і католицький Захід, а й Схід і Захід у етно-цивілізаційному вимірі. Починаючи з середини XVI століття, з часів Реформації, Україна стає притулком для багатьох протестантських течій – лютеранства, кальвінізму, соцініанства, згодом – баптизму, адвентизму, пятидесятництва, свідків Єгови та ін., а сьогодні – різних харизматичних течій, неорелігій. Ще раніше на українській землі з'явилися іудаїзм та іслам. Отже, нині маємо різнобарвну конфесійну карту України [18, с. 30]. Тут пускають коріння, знаходять прихильників і послідовників християнські та нехристиянські релігійні течії, відгалуження, групи, іноді досить екзотичні, далекі від національної традиції та культури.

У правовій державі, демократичному суспільстві гарантується вільний світоглядний, віросповідний вибір, якщо він не виходить за межі загальнолюдської етики, не перешкоджає утвердженню сутнісних основ людського існування, інтелектуальному, моральному розвитку особи, цивілізованому співжиттю громадян. Тому, національні культури, конфесійні відмінності, світоглядний плюралізм не повинні бути в Україні підґрунтям для релігійного екстремізму і етнорелігійної ворожнечі. Бо християнство, що ґрунтується на Біблії, має чимало спільного з іудаїзмом, а також з ісламом, який увібрав багато сакральних сюжетів Старого та Нового Заповітів Біблії. Всі конфесії доповнюють одна одну і в багатьох аспектах не лише есхатологічному,

а й культурологічному й етичному і можуть гармоніювати між собою [18, с. 31]. Отже, Україна – перспективна, безпечна та приваблива країна для розвитку міжнародного релігійного туризму.

Регіонами активного релігійного туризму в Україні можуть бути:

1. Крим (тут зосереджені пам'ятки християнства і дохристиянських релігій, іудаїзму, ісламу);

2. Умань, Бердичів, Меджибіж, Тараща, інші міста, пов'язані з історією хасидизму, захороненням цадиків, глав хасидистських громад. Ці місця відвідують щорічно десятки тисяч прочан–хасидів з США, Ізраїлю. Хасидизм–духовний феномен українського єврейства, що виник у XVIII столітті, як опозиція до догматично-обрядового формалізму і рабинської ортодоксії. Сьогодні ця секта іудаїзму грає позитивну роль в активізації українсько-ізраїльських контактів;

3. Галичина, Буковина, Закарпаття – межа латинської і візантійської культури, перехрестя західного і східного християнства; регіон, в якому збереглися «святі місця» католицизму, православ'я, іудаїзму, протестантизму, вірменської церкви, ознайомлення з якими матиме важливе значення;

4. Низка міст обласного і районного підпорядкування (Вінниччина, Житомирщина, Хмельниччина, Волинь) відтворюють національну і сакральну культуру княжої доби і середньовіччя, ренесансу і бароко, співжиття католицького і православного світу; ознайомленням з багатою героїчною, сакральною і культурною минувиною українського народу може стати кільцевий туристський маршрут Острог – Пересопниця – Берестечко – Володимир-Волинський, а також замки Галичини – Золочів, Бережани тощо.

5. Новим туристським прочитанням славнозвісного твору Олеся Гончара «Собор» може стати туристський маршрут у степову Україну до пам'яток, пов'язаних із Запорозькою Січчю;

6. Туристське відтворення шляху «від варяг у греки» поверне історичну пам'ять до витоків Київського православ'я, знакових постатей української історії та доленосних подій, пов'язаних із запровадженням християнства, – князів Аскольда і Діра, першої княгині – християнки Ольги і рівноапостольного Володимира Великого. Туристичні маршрути Києвом, Черніговом та іншими містами центральної України в перспективі розвитку міжнародного (та й внутрішнього, загальноукраїнського) туризму можуть і повинні стати, завдяки зосередженням у них історико–культурних і сакральних пам'яток, своєрідним туристським засвоєнням багатой української культури і духовності.

Україна постає перед іноземним туристом країною самобутньої культури, історії, традицій. Українська духовно-культурна спадщина, закарбована в пам'ятках сакральної культури, демонструє, у що вірили, чим жили, у чому вбачали розраду, спасіння і свій шлях до Бога багато поколінь українських євреїв, вірмен, німців, угорців, греків, а також, кримських татар, кримчаків. Основа їх духовності, здавна зафіксована в костелах, мечетях, синагогах, церквах і монастирях України, потребує сьогодні нового прочитання. Звичайно, що розділена з минулого між різними політичними і культурними впливами сучасна Україна, постаючи розмаїтим культурним осередком, передбачає

встановлення нових комунікативних засобів для посилення інтеграційних процесів. Одним із таких дієвих чинників може стати релігійний туризм.

Таким чином, релігійний туризм здатен забезпечити не тільки економічне процвітання, але й реально вплинути на соціальний та духовний розвиток суспільства, сприяти зміцненню миру, безпеки, досягненню взаєморозуміння і дружби між народами, формуванню якісно нової культури людських стосунків, що ґрунтується на принципах поваги до інших поглядів, переконань, принципів. І тільки спільно паломницькі служби й туристські організації, за підтримки державних інституцій зможуть відродити, зберегти й упорядкувати об'єкти культури, визначні пам'ятки, місця паломництва, облаштувати їх і створити навколо них належний статок, культурне середовище проживання і комфортність.

Шляхом розробки національної мережі релігійних маршрутів, багато з яких мають міжнародне значення, туристичні фірми України спільно з церковними громадами різних конфесій здійснюють «невидимий експорт» церковної культури як невід'ємної складової національної культурної спадщини. В той самий час «невидимий імпорт» церковної культури інших країн сприяє більш чіткому усвідомленню своєї національної культурної самобутності. Таким чином, історико-культурні пам'ятки, що є об'єктами релігійного туризму, перетворюються на культурне надбання людства і є внеском України у скарбницю світової цивілізації.

Література:

1. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні: Навчальний посібник. / В.К. Федорченко, Т. А. Дьорова, Передмова В.А. Смолія. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
2. Терещенко Ю.І. «Український слід» в країнах Європи, як об'єкт туристичної діяльності» // Збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції “Сучасні тенденції розвитку світового і вітчизняного туризму” – Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В., 2016 р. – С. 9-13.
3. Шикеринець В.В. Деякі аспекти розвитку етнотуризму в Україні (на місцевому рівні) / В.В. Шикеринець // Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи : Зб. мат. Всеукр. н.-п. конф. мол. вчених (Львів, 2–3 березня 2011 р.) / МОНМС України, Львівський інститут економіки і туризму. – Львів: ЛІЕТ, 2001. – С. 22-27.
4. Абрамов В. В. Конспект лекцій з дисципліни «Туризмологія» (для магістрів спеціальності 8.14010301 – Туризмознавство) / В. В. Абрамов; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – 71 с.
5. Горожанкіна Н.А. Практикум до вивчення курсу «Туризмологія» [Текст] / Н.А. Горожанкіна. – Дніпропетровськ: «Нова Ідеологія», 2014. – 61 с.
6. Устименко Л. М. Релігійний туризм як історико-суспільне явище / Л.М. Устименко // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2013. – Вип. 19 (2). – С. 187-192.

7. Божук Т. Поняття, функції та завдання релігійного туризму / Т. Божук // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2010. – Вип. 38. – С. 37-44.
8. Чередниченко А. О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально-економічної кризи / А. О. Чередниченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – Вип. 58. – С. 226-232.
9. Васильчук В.М. Феномен розвитку космічного туризму // Стратегічні пріоритети туристичної галузі України в умовах євроінтеграції: історико-культурний та соціально-економічний аспекти / за загальною редакцією В.В. Ципко. – Київ: Видавництво Людмила, 2018. – с. 174-191.
10. Шевчук Л. Т. Сакральна географія : навч. посіб. / Л. Т. Шевчук. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 160 с.
11. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Methodологія та методика аналізу, термінологія, районування / Бейдик О. О. – К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2001. – 395 с.
12. Яроцький П.Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку. // Релігієзнавство. Навчальний посібник. 2-ге вид. – К., 2004. – 229 с.
13. Жданов Н.С. Паломницький туризм – проти і за. // Турист. 2003 р. – № 6. – С. 10-18.
14. Сапелкіна З.П. Релігійний туризм : Навчальний посібник / З.П. Сапелкіна. – К. : Альтерпрес, 2009. – 229 с.
15. Религиозный туризм: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / Т.Т.Христов. – 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 322 с.
16. Релігія і соціокультурні зміни в Центрально-Східній Європі. Слухання в Комітеті Парламентської Асамблеї Ради Європи //Людина і світ. – 2001. – №2. – С. 11-25.
17. Медвідь Л. І. Релігійний туризм як один з напрямів розвитку туристичної галузі Закарпатської області / Л. І. Медвідь // Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи [Текст] : мат. міжнар. наук. конф. “Туризм і розвиток регіону” (19 – 21 жовтня 2011 р., м. Івано-Франківськ; м. Яремче). – Вип. 3 / гол. ред. В. Клапчук ; відп. секр. В. Шикеринець; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2011. – С. 360-368.